

4. Chto takoe memi? [Elektronnyi resurs]: [Web-sayt]. – Rezhim dostupu: <https://memepedia.ru> (datazvernennya 17.12.2018). – nazva z ekrana.
5. Chick G. The units of culture [Electronic Resource] / GarryChick. – Mode of Access : <http://www.personal.psu.edu/gec7/Units.pdf>.
6. Dawkins R. The Selfish Gene / Dawkins R. – Oxford: Oxford University Press, 1976. ISBN 978-0-19-286092-7, 269 p.
7. Peirce Ch. S. Collected papers of Charles Sanders Peirce (8 Volumes) / Ch. S. Peirce. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1932. – Vol. 2. – 917 p.
8. Rushkoff D. Media Virus / Rushkoff, D. – Ballantine Books Inc.; Revised edition, 1996. – 368 p.

УДК ((084):340.13):001.32

С. В. Хлестова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Судовий комікс: історія становлення

Хлестова С. В. Судовий комікс: історія становлення. Статтю присвячено проблемі виникнення та становлення, а також існування судового коміксу. Описується його історія, а також коріння виникнення явища. Простежується його зв'язок з судовими замальовками, які з 17 століття служили спочатку єдиним, а потім одним із засобів інформування суспільства про те, що відбувається в залах судових засідань під час процесів, що мають суспільний резонанс. Ми досліджуємо, наскільки популярний формат судових замальовок і коміксів сьогодні, коли в багатьох країнах зйомка і аудіофіксація судових процесів дозволена, а комікс стає лиш одним з альтернативних способів передачі інформації. Ми спостерігаємо за тим, як первісна інформаційна функція формату поступається місцем нової – емоційної, описуємо те, яким чином вона реалізується. Розглядаємо випадки, коли судовий комікс створюється не просто з метою сповістити громадськість, а залучити її увагу. Ми розглядаємо конкретні приклади сучасного судового коміксу. Досліджуємо, коли саме в країнах Східної Європи художники створюють подібний вид коміксів. Приходимо до висновку, що їх малюють під час резонансних прикладів судочинства. У статті наведені приклади таких творів, створених в Росії. Також ми описуємо, на якому етапі становлення вони знаходяться в Україні. Крім того, ми даємо коротке уявлення про те, які теми може зачіпати такий вид коміксу сьогодні, в яких формах і форматах існувати. Досліджуються перспективи розвитку судового коміксу, а також перспективи його вивчення.

Ключові слова: *масова комунікація, комікс, комікс-журналістика, судова замальовка, судовий комікс.*

Хлестова С. В. Судебный комикс: история становления. Статья посвящена проблеме возникновения и становления, а также существования судебного комикса. Описывается его история, а также корни возникновения явления. Прослеживается его связь с судебными зарисовками, которые с 17 века служили сначала единственным, а потом одним из средств информирования общества о том, что происходит в залах судебных заседаний во время процессов, имеющих общественный резонанс. Мы исследуем, насколько популярен формат судебных зарисовок и комиксов сегодня, когда во многих странах съемка и аудиофиксация судебных процессов разрешена, а комикс становится лишь одним из альтернативных способов передачи информации. Мы наблюдаем за тем, как первоначальная информационная функция формата уступает место новой – эмоциональной, описываем то, каким образом она реализуется. Рассматриваем случаи, когда судебный комикс создается не просто с целью оповестить общественность, а привлечь ее внимание. Мы рассматриваем конкретные примеры современного судебного комикса. Исследуем, когда именно в странах Восточной Европы художники создают подобный вид комиксов. Приходим к выводу, что их рисуют во время резонансных примеров судопроизводства. В статье приведены примеры таких произведений, созданных в России. Также мы описываем, на каком этапе становления они находятся в Украине. Кроме того, мы даем краткое представление о том, какие темы может затрагивать такой вид комикса сегодня, в каких формах и форматах существовать. Исследуются перспективы развития судебного комикса, а также перспективы его изучения.

Ключевые слова: *массовая коммуникация, комикс, комикс-журналистика, судебная зарисовка, судебный комикс.*

Khlestova S. Courtroom comics: the history of the establishment. The article is devoted to the problem of the emergence, formation, and existence of a courtroom comics. Its history, the roots of the occurrence of the phenomenon are described. Its connection with judicial sketches is traced, in the 17th century, they were one of the means of informing the public about what is happening in the courtrooms during processes that have a public outcry. We will examine how popular the format of judicial sketches and comics is today when filming and audio recording of legal proceedings is allowed in many countries, and comics is only one of the alternative ways of transmitting information. We observe how the initial information function gives way to the emotional. We consider cases when a courtroom comics is created not just to notify the public, but to attract its attention. We look at specific examples of modern forensic comics. We explore the process when artists create these comics in Eastern European countries. We conclude that comics are made during resonant vessels. The article provides examples from Russia. We also describe at what stage of formation they are in Ukraine. In addition, we give a brief idea of what topics this kind of comic book can cover now, in what forms it exists. We explore the prospects for the development of courtroom comics, as well as the prospects for its study.

Keywords: *mass communication, comics, comic journalism, courtroom sketch, courtroom comics.*

Уперше графічні замальовки із залу суду художники зробили в 1692 році під час процесу над салеємськими відьмами. З плином часу інтерес до резонансних судових розглядів або об'єктів судового процесу лише стимулював розвиток художньої замальовки події, що під час відсутності технічних засобів фіксації робило роботу художників єдиним достовірним джерелом інформації поза юридичною системою [10].

Утім, навіть з появою фотографії і широкого використання її в новинних повідомленнях фотографів, як і художників, неохоче пускали в зал засідань, щоб не відволікати учасників судового процесу.

Це викликало негативну реакцію у авторів замальовок, які бажали безперешкодно займатися своєю справою. Так, проти такої заборони вже у 20 столітті виступила американська художниця Іда Ліббі Денгроув, що стало початком демократизації юридичної системи і відкритості її процесів. Художників стали пускати на місця для публіки і дозволяти їм робити замальовки під час розглядів [8].

У середині 1980-х в американських судах дозволили і камери, з тих пір жанр графічних замальовок став куди менш популярним. Утім, досі деякі процеси є закритими для фіксування фото- і відеозасобами, тому жанр залишається живим в Америці [9]. Зараз судові замальовки і судові комікси створюються, в основному, під час найбільш гучних процесів. Наприклад, мова йде про розгляд звинувачень продюсера Харві Ванштейна в сексуальних домаганнях, суд над футболістом О. Джей Сімпсоном, який звинувачувався у вбивстві колишньої дружини і т.д.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що судовий комікс є альтернативним засобом масової комунікації, який може слугувати способом привернути увагу до суспільно значущих процесів та має бути більш обговорюваним в Україні.

Об'єктом дослідження є судові замальовки та судові комікси, їхня історія та особливості існування. Предметом дослідження є судові комікси: «Заборонене мистецтво», «Кафка-Кодекс», «Процес».

Традиція судових замальовок існує у Великобританії, Австралії, Гонконзі, РФ, Україні, незважаючи на розвинену технічну підтримку і журналістський інтерес. Це можна пояснити, цитуючи Д. Зотова, тим, що «переваги судового художника перед фоторепортером в тому, що він в меншій мірі може збентежити або

відвернути увагу учасників судового засідання, також при судовій замальовці виключається можливість зображення осіб, участь яких у процесі засекречена» [4].

На противагу технічній причині мистецтвознавець Сандра Фріммель зазначає, що судовий художник дає свідчення про своє бачення того, що відбувається, і мова йде «не стільки про об'єктивну фіксацію, скільки про емоційну інтерпретацію побаченого і почутого» [5]. Посилаючись на слова новеліста і редактора Крістофера Боллена, вона зазначає, що судові графічні репортажі можна назвати суб'єктивною розповіддю про побачене, при цьому готові роботи знаходяться на межі факту і особистого ставлення художника [5].

Журналіст, що займався дослідженням явища, Міхаель Тарм зазначає, що у судових замальовок художність іноді може бути уривчастою. Як приклад він зазначає, що лисий юрист може мати в них копицю волосся, відповідач – дві ліві руки, а пишний суддя може бути намальований худорлявим. Художники не прагнуть до повної і докладної натуралістичності зображуваного. Причина тому – швидкість, з якою вони мають виконувати свою роботу, а також мета, яку вони переслідують. Вони повинні дати суспільству повне уявлення про те, що відбувається в залі, кристалізувати те, що відбувається [10].

Щодо техніки і особливостей виконання судових замальовок Д. Зотов зазначає, що це може бути як олівцеві малюнки, так і акварель. Різноманітністю відзначаються і художні жанри: це можуть бути як портрети, так і побутові сцени.

«Судовий живопис і судові малювання об'єднують не техніки і жанрові нюанси, а обставини малювання і певним чином влаштоване око, здатне вловити і зафіксувати швидкоплинне. Матеріали для замальовок обумовлені традицією: папір має бути коричневого кольору, малюнок виконується пастеллю, олівцем і вугіллям» [4].

При цьому судові замальовки, на нашу думку, мають дуже тонку межу з поняттям коміксу. Якщо ми розглядаємо це явище як послідовність малюнків, що супроводжується текстом і розташована в просторі таким чином, що в поб'єднанні вони формують певний сюжет, то можна сміливо стверджувати, що деякі судові замальовки самі по собі є коміксами. Наприклад, за наявності коментарів і за великої кількості послідовних шаржів. Утім, в сучасному світі

можна виділити окреме поняття, що потрапляє під визначення «судового коміксу».

Ми розуміємо під судовим коміксом графічний репортаж із залу суду або ж матеріал, що включає, крім інформації про подію, свідком якої був сам автор, додаткові відомості. Обов'язковою умовою при цьому є наявність авторських коментарів і реплік самих героїв історії.

Прикладом такого судового коміксу є проект «Заборонене мистецтво» Вікторії Ломаско і Антона Ніколаєва, створений у двохтисячних роках у Росії. Книга розповідає про кримінальний процес над організаторами виставки «Заборонене мистецтво–2006» – Андрієм Єрофєєвим і Юрієм Самодуровим, ініційований ультраконсервативним рухом «Народний собор». Єрофєєва та Самодурова звинувачували у розпаленні міжнародної та міжрелігійної ворожнечі за їхній арт-проект. Матеріали для книги зібрані авторами на процесі власноруч і документують події не тільки в залі суду, а й за його межами. Усі малюнки виконані Вікторією Ломаско. Антон Ніколаєв, як колишній політичний журналіст, часто висвітлював судові процеси, працюючи у російських ЗМІ, писав замітки, до деяких розділів їх робила Ломаско.

При цьому, як у післямові для книги зазначає мистецтвознавець Сандра Фріммель, «Заборонене мистецтво» – перший, але не єдиний графічний судовий репортаж Ломаско. Після нього був створений спільний з Ніколаєвим репортаж із Новосибірська про справу художника-активіста Артема Лоскутова, одного із засновників першотравневих Монстрацій (регулярні масові художні акції у формі демонстрації з гаслами і транспарантами, які учасники використовують як основний засіб комунікації з глядачами; іронія над серйозними політичними демонстраціями).

«Таким чином, – пише Фріммель, – діяльність Ломаско вписується в традицію мальованого судового репортажу, що почалася приблизно в середині 19 століття з Оноре Дом'є, до сьогоднішніх американських і французьких судових художників і сербського художника Івана Грубанова, який зобразив судовий процес проти колишнього президента Сербії Слободана Мілошевича в Міжнародному трибуналі по колишній Югославії в Гаазі. У 20 столітті з цим жанром працювали художники Володимир

Маяковський, Борис Єфімов і Кукринікси, які малювали на Нюрнберзьких процесах» [5].

Художниця Вікторія Ломаско, автор сюжетних замальовок із залу суду «Заборонене мистецтво», в інтерв'ю виданню «Такі справи» розповіла, що вважає за краще називати свої роботи, в тому числі із залу суду, графічними репортажами, тому що вона робить малюнки на місці подій і не використовує звичне для коміксів кадрування сторінки. Також вона наголошує, що у 2012 році, коли в Росії був пік політичної та соціальної активності, набагато більше художників почали пробувати себе в соціальній графіці, в тому числі в коміксах, але через те, що в основному це був активізм, жанр не зміг розвиватися [3].

Утім, «Заборонене мистецтво» – не єдиний проект в Росії, присвячений судовим процесам. Так, наприклад, з 2009 року існує конкурс судових замальовок "Малюємо суд". Він був придуманий у 2009 році у справі Михайла Ходорковського і Платона Лебедева. Друга серія судових замальовок присвячується процесам над "в'язнями 6 травня", що проходять у справі про масові протести в Москві в 2012 році [7].

І якщо в описаних вище випадках мова йде про конкурс та книгу, то наступний приклад – «Кафка-Кодекс» – рубрика в реально існуючому ЗМІ, російській «Новій газеті». Вона оповідає про судові випадки в сучасній Росії. Шаблон кожного випуску простий: прецедент судового свавілля, короткий комікс, що наочно і в фарбах ілюструє ситуацію, відео-коментар експерт-юриста, який підкреслює, де тут свавілля. При цьому комікси яскраві і кольорові, виконані в показово-сюрреалістичній манері, а їх героями можуть бути антропоморфні тварини. Так, наприклад, один із випусків коміксу, присвячений розгону мітингу в Москві на Болотній площі у 2012 році, називається «Їжак у задзеркаллі», головним героєм виступає їжак-журналіст, якого звинуватили в закликах до участі в масових заворушеннях. Персонажі в коміксі показово-нереалістичні, а манера малювання нагадує дитячі твори.

Журналіст і дослідник коміксів Денис Денисов зазначає, що найчастіше форма, яку використовують у «Новій газеті», дозволяє історії не отримати зайві інфантильні риси, а підкреслити несправедливість при розгляді справи. За сюжет історій відповідають журналісти, а над малюнками працюють запрошені художники [2].

Крім того, варто згадати серію коміксів «Процес» про судові засідання над українською льотчицею Надією Савченко, створену в 2015 році. Ідея належить російській громадській організації «Відкрита Росія», художницею виступила Марія Снеткова. Малюнки в серії чорно-білі, виконані в документальній манері, шрифт реплік нагадує надрукований на машинці текст. Автор спецпроєкту Семен Закружний розповів виданню Gazeta.ua, що перед ним, передусім, стояло завдання зацікавити «нову» людину судом, показати, що це не так нудно, як здається. Під «новою людиною» він має на увазі того, кому раніше були не цікаві судові засідання, хто не цікавиться політикою. При цьому він, відзначаючи, що відмінна риса проєкту – відсутність нудних деталей, а автори жертвують інформацією, щоб дати більше картинки, підкреслює, що оперативність, як і в інших журналістських матеріалах для «Процесу», була важливою умовою – вони виходили або в день засідання, або на наступний день.

«Коли ми придумували проєкт про справу Савченко, нашим головним завданням було дуже просто і цікаво показати, як проходить складний і нудний суд. Ми бачили комікси про Людину-павука або Супермена. Там дуже багато різних локацій, бійок, сцен і так далі. У суді всього цього немає, тому доводиться вибирати найголовніше, найяскравіше», – розповів Закружний [1].

Важливо позначити, що зараз в Росії більшість судових засідань відкриті, але за певних обставин може бути прийнято рішення провести закриті засідання. На закриті судові засідання журналісти не допускаються, на відкритих як журналісти, так і звичайні глядачі можуть з дозволу суду вести фото- і відеозйомку, однак для письмових записів і замальовок такого дозволу не потрібно. Таким чином, автори проєктів, пов'язаних із судовими замальовками і судовими коміксами, на наш погляд, своєю метою мають не просто продемонструвати, що відбувається в залах судів, а акцентувати увагу на певних процесах, надати їм розголосу, зробити зрозумілими і доступними для широкої аудиторії.

Прикладом реалізації судового коміксу в Україні ми називаємо експериментальний арт-проєкт «Судова замальовка», створений у Сумах у 2018 році. Тоді студенти Сумського вищого училища культури і мистецтва ім. Д. Бортнянського відвідували засідання Господарського суду Сумської області і

створювали замальовки їх учасників. Роботи створювалися не для ЗМІ або створення документальних книг, а для виставки, яка проходила в галереї суду. До неї ввійшли роботи студентів-художників [6].

При цьому важливо зазначити, що згідно зі статтею 11 Закону «Про судоустрій і статус суддів», учасники судового процесу та інші особи можуть проводити в залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис без отримання окремого дозволу суду, але з урахуванням обмежень, встановлених законом. Таким чином, підкреслюємо, що судовий комікс в Україні є не стільки засобом інформування – засідання доступні для фото- та відеозйомок, – а засобом художнього осмислення процесів, що відбуваються в суспільстві і способом залучення уваги до події.

Таким чином, висвітлюючи і досліджуючи поняття судового коміксу, варто відзначити його щільний, нерозривний зв'язок із традицією судових замальовок, яка бере свій початок ще в 17 столітті. Іноді ці поняття не просто пов'язані, а взаємопроникають одне в інше. Утім, у 21 столітті, коли технічні і законодавчі умови багатьох країн дозволяють вести фото- і відеофіксацію в залах судових засідань, судовий комікс і судові замальовки набувають дещо відмінну функцію. Їх, які з'явилися як засіб інформування про те, що відбувається в залах засідань, зараз можна назвати не тільки медіумом, а й засобом художнього протесту і осмислення.

З наведених вище прикладів можна зробити висновок, що і в США, і в Росії темою судових коміксів і замальовок стають ті процеси, які або самі по собі мають суспільний резонанс, або повинні отримати максимальний розголос на думку авторів.

При цьому, на наш погляд, деякі з описаних прикладів можуть позначатися саме як комікс («Кафка-Кодекс»: яскраві персонажі, антропоморфні звірі в якості героїв), а деякі – як графічний репортаж («Заборонене мистецтво»: художники присутні на засіданнях, малюють те, що відбувається на місці подій в реалістичній манері). Обидва різновиди виконують схожі функції, різниця між ними полягає, у першу чергу, в особливості функціонування: періодична рубрика у ЗМІ та книжка, фрагмент виставки.

Ми вважаємо, що судовий комікс в Україні може отримати свій розвиток у якості того жанру, який буде розголошувати найважливіші справи. Такі, які або

розглядаються довго, що призводить до повільного «втомлення» аудиторії і згасання інтересу до теми, або до таких, які не мають

належного резонансу, незважаючи на прецедентність і важливість для розвитку демократичного, вільного суспільства.

Література

1. Васильєва О. «Російський суд не такий яскравий як американський» – росіяни створили комікс про Савченко [Електронний ресурс] // Ольга Васильєва // Gazeta.ua. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://gazeta.ua/articles/culture/_rosijskij-sud-ne-takij-yaskravij-yak-amerikanskij-rosiyani-stvorili-komiks-pro-savchenko/652097.
2. Денисов Д. Как по кафе [Электронный ресурс] / Денис Денисов // Денисов про картинки. – 2018. – Режим доступа к ресурсу: <https://vk.com/@daboutd-kak-po-kafke>.
3. Евтушенко А. Секс, суд и преодоление тревожности: как российский социальный комикс помогает говорить на сложные темы [Электронный ресурс] / Александра Евтушенко // Такие дела. – 2019. – Режим доступа к ресурсу: <https://takiedela.ru/news/2019/03/29/socialnye-komiksy/>.
4. Зотов Д. Судебные зарисовки / Денис Зотов. // Судебная власть и уголовный процесс. – 2017. – №2. – С. 90.
5. Ломаско В., Николаев А. Запретное искусство / Виктория Ломаско, Антон Николаев. – СПб: Бумкнига, 2011.
6. Солодовник О. Судові замальовки. У Сумах провели судові засідання з художниками замість кореспондентів [Електронний ресурс] // Оксана Солодовник // ТСН. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://tsn.ua/ukrayina/sudovi-zamalovki-u-sumah-proveli-sudove-zasidannya-z-hudozhnikami-zamist-korespondentiv-1147389.html?_ga=2.230149212.1120454992.1563891321-56009780.1561553102.
7. Файналова Е. Рисуем суд [Электронный ресурс] / Елена Файналова // Радио Свобода. – 2013. – Режим доступа к ресурсу: <https://www.svoboda.org/a/25020941.html>.
8. Giles R., Snyder R. Covering the Courts: Free Press, Fair Trials, and Journalistic Performance / Robert H. Giles, Robert W. Snyder. – Transaction Publishers, 1999.
9. Sakal M. Courtroom sketch artist in Loughner case says eyes tell the story [Electronic resource] / Mike Sakal // East Valley Tribune. – 2011. – Resource access mode: http://www.eastvalleytribune.com/arizona/article_6bb05b78-202c-11e0-b4df-001cc4c03286.html.
10. Tarm M. Need For Court Artists Fades As Cameras Move In [Electronic resource] / Michael Tarm // Huffpost. – 2012. – Resource access mode: https://www.huffpost.com/entry/need-for-court-artists-fades_n_1241464.

References

1. Vasilyeva O. «Rosijskij sud ne takij yaskravij yak amerikanskij» – rosiyani stvorili komiks pro Savchenko [Elektronnij resurs] // Olga Vasilyeva // Gazeta.ua. – 2017. – Rezhim dostupu do resursu: https://gazeta.ua/articles/culture/_rosijskij-sud-ne-takij-yaskravij-yak-amerikanskij-rosiyani-stvorili-komiks-pro-savchenko/652097.
2. Denisov D. Kak po kafke [Elektronnyj resurs] / Denis Denisov // Denisov pro kartinki. – 2018. – Rezhim dostupa k resursu: <https://vk.com/@daboutd-kak-po-kafke>.
3. Evtushenko A. Seks, sud i preodolenie trevozhnosti: kak rossijskij socialnyj komiks pomogaet govorit na slozhnye temy [Elektronnyj resurs] / Aleksandra Evtushenko // Takie dela. – 2019. – Rezhim dostupa k resursu: <https://takiedela.ru/news/2019/03/29/socialnye-komiksy/>.
4. Zotov D. Sudebnye zarisovki / Denis Zotov // Sudebnaya vlast i ugovolnyj process. – 2017. – №2. – S. 90.
5. Lomasko V., Nikolaev A. Zapretnoe iskusstvo / Viktoriya Lomasko, Anton Nikolaev. – SPb: Bumkniga, 2011.
6. Solodovnik O. Sudovi zamalovki. U Sumah proveli sudove zasidannya z hudozhnikami zamist korespondentiv [Elektronnij resurs] // Oksana Solodovnik // TSN. – 2018. – Rezhim dostupu do resursu: https://tsn.ua/ukrayina/sudovi-zamalovki-u-sumah-proveli-sudove-zasidannya-z-hudozhnikami-zamist-korespondentiv-1147389.html?_ga=2.230149212.1120454992.1563891321-56009780.1561553102.
7. Fajnalova E. Risuem sud [Elektronnyj resurs] / Elena Fajnalova // Radio Svoboda. – 2013. – Rezhim dostupa k resursu: <https://www.svoboda.org/a/25020941.html>.

8. Giles R., Snyder R. *Covering the Courts: Free Press, Fair Trials, and Journalistic Performance* / Robert H. Giles, Robert W. Snyder. – Transaction Publishers, 1999.
9. Sakal M. Courtroom sketch artist in Loughner case says eyes tell the story [Electronic resource] / Mike Sakal // East Valley Tribune. – 2011. – Resource access mode: http://www.eastvalleytribune.com/arizona/article_6bb05b78-202c-11e0-b4df-001cc4c03286.html.
10. Tarm M. Need For Court Artists Fades As Cameras Move In [Electronic resource] / Michael Tarm // Huffpost. – 2012. – Resource access mode: https://www.huffpost.com/entry/need-for-court-artists-fades_n_1241464.